

Mircea Eliade

RELIGII AUSTRALIENE
O INTRODUCERE

Traducere din limba engleză:
WALTER FOTESCU

EDITURA HERALD
București

CUPRINS

Cuvânt înainte	5
Prefață	10

Capitolul 1

FIINȚE SUPRANATURALE ȘI ZEI SUPREMI	21
Ființele celeste din sud-estul Australiei	23
Istoria unei controversе	29
De la „Oameni fără religie“ la Urmonotheismus	35
Zei supremi australieni și Zeitgeist-ul apusean	42
Mari zei și eroi culturali	48
Două tipuri de „primordialitate“	64

Capitolul 2

EROI CULTURALI ȘI GEOGRAFIE MITICĂ	67
Mitul Aranda al originilor	69
Numbakulla și stâlpul sacru	76
Mitul lui Bagadjimbiri	79
O geografie mitică	82
Ritualurile care „re-creează“ Lumea	87
Simboluri compensatorii	90
Teogonia și mitologia tribului Unambal	95
Unambal și Ungarinyin	101
Wondjina și șarpele curcubeu	106
Reiterarea creativității din Vremea Visului	110

Capitolul 3

RITURI DE INIȚIERE ȘI CULTE SECRETE	115
Rituri de pubertate	115
Moartea simbolică	122
Inițiere și anamnesis	127

Culte secrete din Teritoriul Arnhem	132
Djunggavon	137
Kunapipi și Ngurlmak	139
Strămoașa și șarpele	144
Șarpele Curcubeu	147
Inițierea fetelor	150
Ceremoniile secrete ale femeilor	153
„Ne aparține nouă, femeilor“	156
Capitolul 4	
VRACII ȘI MODELELE LOR SUPRANATURALE	165
„Bărbați de rang înalt“	165
Inițierea unui vraci Wiradjuri	168
Baia și Vracii	171
Un scenariu inițiat	175
Inițierea prin înghițirea de către un monstru	179
„Trecerea prin ape“	182
„Uciderea“ rituală a candidatului	183
Inițierile șamanice australiene	188
Vraci și Șarpele Curcubeu	194
Funcțiile și puterile vracilor	196
„Specialiști“ și „Inovatori“	201
Capitolul 5	
MOARTE ȘI ESCATOLOGIE: CONCLUZII	207
Moarte, rituri funerare și „anchete“	207
Post-existența sufletului	211
Kuràngara	216
Culte itinerante și mișcări milenariste	223
O „mișcare de ajustare“	228
Reconstrucția istorică a culturilor australiene	230
Interpretarea istorică a religiilor australiene	237
Antropologii și religiile australiene	242

În finalul strălucitului său eseu intitulat „Despre înțelegerea religiilor necreștine“, Ernst Benz a explicat de ce râvnea „o înțelegere clară a stadiilor timpurii ale conștiinței religioase a omenirii“. El a dorit să cunoască „modul cum a trecut omul prin aceste stadii până în prezent și cum zac ele scufundate în adâncurile umanității noastre într-o formă care acum pentru noi este îngrădită și ascunsă. Nu e vorba de vreo dorință de întoarcere la acele stadii. Este mai degrabă aspirația de a cunoaște continuitatea internă a semnificației în dezvoltarea variatelor forme și etape ale conștiinței religioase.“¹ Prin „religii necreștine“ Benz înțelegea religiile orientale și ale Orientului Îndepărtat: islamul, hinduismul, buddhismul, confucianismul, shintoismul. Toate aceste tradiții asiatice sunt încadrate de savanții apuseni printre „religiile evolute“. Cu o luciditate și candoare exemplare, Benz expune câteva din principalele sale dificultăți în încercarea de a înțelege semnificația simbolurilor, ritualurilor sau dogmelor lor. În pofida unor astfel de experiențe, mulți savanți apuseni cred că în ultimele două generații s-au făcut progrese importante, că mulțumită lucrărilor lui L. Massignon, G. Tucci, P. Muss, Ed. Conze, H. Corbin, D.T.Suzuki și alții, cel puțin conceptele de bază ale islamului, hinduismului și buddhismului au devenit accesibile cititorului apusean inteligent și simpatetic.

¹ Ernst Benz, „On Understanding Non-Christian Religions“, în Mircea Eliade and Joseph M. Kitagawa (eds.), *The History of Religions: Essays in Methodology* (Chicago, 1959), p.131.

Un astfel de progres *nu* s-a înregistrat cu siguranță în înțelegerea religiilor „primitive”.² Unii antropologi și istorici ai religiilor sunt tot mai conștienți de această situație. E suficient să citim recenta carte a antropologului de la Oxford, E.E. Evans-Pritchard, *Theories of Primitive Religions*, ca să înțelegem principalele cauze ale eșecului. Evans-Pritchard expune și critică unele din teoriile cele mai populare privitoare la religiile primitive, de la E.B. Tylor la Lucien Lévy-Bruhl și Bronislaw Malinowski. Aceeași temă a fost acoperită, cel puțin în parte, de Robert H. Lowie în lucrările sale *Primitive Religions* (1925; ediție revizuită 1947) și *History of Ethnological Theory* (1937), de Wilhelm Schmidt în *The Origin and Growth of Religion* (1931; ediția germană originală a fost publicată în 1930) și de Ugo Bianchi în *Storia della Etnologia* (1963). Nu e nevoie să rezumăm aici aceste reexaminări critice ale atâtor teorii faimoase și, la un moment sau altul, larg acceptate. Dar pare acum evident că toate aceste ipoteze, teorii și reconstrucții „istorice” sunt mai semnificative pentru istoria culturală a lumii apusene decât sunt utile pentru înțelegerea religiilor primitive.

În fapt, istoria teoriilor etnologice și în mod special istoria teoriilor despre religiile primitive constituie un subiect ideal pentru o monografie de tipul „istoria ideilor”. Începem să realizăm cât de mult a profitat conștiința apuseană

² Termenul „primitiv” este ambiguu și inconsistent; vezi *inter alia* Francis L.K. Hiss, „Rethinking the Concept ‘Primitive’”, *Current Anthropology*, V (iunie 1964), 169-78. Dar el a pătruns în limbajul de zi cu zi și este folosit pe scară largă de antropologi. Desemnăm prin „primitive” societățile arhaice, tradiționale (în sensul de ne-aculturate), care nu au lăsat mărturii scrise. Vezi și Stanley Diamond, „The Search for the Primitive”, în *Man's Image in Medicine and Anthropology*, editată de I. Galdston (New York, 1963), pp. 62-115.

de pe urma întâlnirilor cu culturi exotice și nefamiliare. Și nu mă refer la cantitatea de „informații” eventual dobândite. Mă gândesc doar la rezultatele creative ale unor astfel de întâlniri culturale (de pildă Picasso și descoperirea artei africane, etc.). „Rezultate creative” similare nu pot fi detectate printre teoriile elaborate în confruntarea cu religiile primitive. Cu toate acestea, respectivele teorii sunt parte integrantă a istoriei culturale apusene. Indiferent cât de imperfecte sau irelevante ar putea fi, ele dezvăluie stânjeneala profundă a omului modern în abordarea oamenilor „primitivi” și în încercarea de a înțelege modalitățile „arhaice” ale ființei.

E reconfortant să citești verdictul unui antropolog legat de analfabetismul religios al atâtoră dintre cei care au scris despre religiile primitive. Evans-Pritchard nu ezită să afirme că dacă „ei ar fi citit mai în profunzime, să zicem, teologia creștină, istoria, exegeza, apologetica, gândirea simbolică și ritualul, ar fi fost mult mai bine situați pentru a face aprecieri despre ideile religioase și practicile primitive.”³ Faptul acesta este cu siguranță adevărat și nici un istoric al religiilor nu va omite să sublinieze astfel de afirmații.⁴ Pe de altă parte însă, cunoașterea religioasă ca atare nu garantează înțelegerea religiilor primitive. Indiferent de situație, anal-

³ Evans-Pritchard, *Theories of Primitive Religions* (Oxford, 1965), pp.16-17.

⁴ Același autor subliniază de asemenea necesitatea de a integra studiul religiilor primitive în perspectiva mai largă a istoriei religiilor. „Mai devreme sau mai târziu, dacă e să avem o teorie sociologică generală a religiei, va trebui să luăm în considerare toate religiile, și nu doar religiile primitive; numai procedând în felul acesta putem înțelege câteva din trăsăturile sale esențiale.” (*Theories of Primitive Religions*, p.113).

fabetism religios sau cunoaștere, cercetătorul apusean abordează „lumea primitivă“ cu anumite presupoziii ideologice. Faptul însuși al „primitivismului“ este cel care i-a fascinat pe cercetători în ultimii cel puțin două sute de ani. O întrebare preliminară le-a ghidat mai mult sau mai puțin tacit investigațiile: oare din punct de vedere religios „primitivii“ moderni reprezintă un stadiu foarte apropiat de „începutul absolut“, sau dimpotrivă, primitivii (sau majoritatea lor) prezintă o „degenerare“ mai mult sau mai puțin catastrofală, o cădere dintr-o stare de perfecțiune primordială?

Putem numi aceste două orientări antagoniste „evoluționism“ și „decadentism-romantic“. Prima tendință a fost în vogă odată cu pozitivismul general al *Zeitgeist*-ului din secolul al XIX-lea. În fapt, ea a dominat lumea savantă de la Auguste Comte și Herbert Spencer până la E.B. Tylor și Sir James Frazer. A doua orientare, legată în egală măsură de ideologia iluministă a Nobilului Sălbatic și de teologia creștină, a dobândit prima oară un grad de prestigiu științific odată cu Andrew Lang și Wilhelm Schmidt, dar nu a devenit niciodată populară printre etnologi și istoricii religiilor.

În pofida deosebirilor radicale dintre ele, aceste ideologii au două lucruri în comun: 1) obsesia legată de *originea* și de *începuturile* religiilor; 2) acceptarea necondiționată a faptului că începutul a fost ceva „simplu și pur“. Firește că evoluționiștii și decadentiștii romantici înțelegeau simplitatea primordială în moduri foarte diferite. Pentru evoluționiști, „simplu“ înseamnă *elementar*, altfel spus ceva foarte apropiat de comportamentul animalelor. Pentru decadentiștii romantici, simplitatea primitivă era fie o formă de plenitudine sau perfecțiune spirituală (Lang, Schmidt), fie

simplitatea naivă a Nobilului Sălbatic anterior coruperii și degenerării pe care i le-au adus civilizația (Rousseau, Iluminismul). Ambele aceste ideologii postulau evoluția religiilor arhaice ca pe o mișcare liniară de la simplu la complex, deși în sensuri opuse: în sus (evoluționiștii) sau în jos (decadențiștii romantici). Dar astfel de interpretări implicau o abordare *naturalistă* sau *teologică*, nu una *istorică*.

Știința apuseană a petrecut aproape un secol elaborând un număr de reconstrucții ipotetice ale „originii și dezvoltării” religiilor primitive.⁵ Mai devreme sau mai târziu toate aceste eforturi s-au demodat și în prezent ele sunt relevante numai pentru istoria minții apusene. În ultimii treizeci sau patruzeci de ani „istoricitatea” culturilor și religiilor primitive a fost acceptată în mod universal. Nici un etnolog sau istoric al religiilor contemporan nu mai crede că primitivii sunt sau au fost *Naturvölker*, că ei nu trăiesc în Istorie și nu au fost schimbați de către aceasta. Principala deosebire în comparație cu alte tipuri de culturi constă în faptul că primitivii nu sunt atât de interesați în ceea ce numim noi „istorie”, altfel spus, în seria de evenimente ireversibile care au loc în timpul linear, istoric. Ei sunt preocupați mai degrabă de propria lor „istorie sacră”, adică de actele mitice și creatoare care le-au întemeiat cultura și instituțiile și au atribuit semnificație existenței umane.

Această atitudine particulară a primitivilor față de istorie constituie o problemă destul de complicată pe care nu o putem discuta aici. Ceea ce ne interesează pentru mo-

⁵ Aceasta era firește în consonanță cu tendința generală a ideologiei secolului al XIX-lea: vezi M. Eliade „The Quest for the ‘Origins’ of Religion”, *History of Religions*, IV (vara 1964), 154-169, retipărit în *The Quest* (Chicago, University of Chicago Press, 1969), pp. 37-53.

ment este faptul că descoperirea și acceptarea istoricității primitive nu a avut rezultatele ce ar fi fost de așteptat de la o asemenea schimbare decisivă, anume tranziția de la o abordare naturalistă (sau teologică) la una istorică. Într-adevăr, mult prea mult timp și energie au fost consacrate unor reconstrucții ipotetice ale istoriei diverselor religii primitive. Dar chiar dacă rezultatele tuturor acestor analize laborioase ar fi convingătoare (ceea ce nu e întotdeauna cazul), adevăratele probleme ridicate de acceptarea istoricității religiilor primitive rămân nesoluționate. În ultimă instanță, ceea ce dorim să știm este *semnificația* diferitelor modificări istorice care au avut loc într-o religie arhaică dată. Știm că o schimbare istorică (de exemplu trecerea de la stadiul de culegător la cel sedentar, împrumutul unei invenții tehnice sau instituții străine etc.) are și o semnificație religioasă, dat fiind că un număr de simboluri, mituri și ritualuri apar ca rezultat al procesului. Cu alte cuvinte, modificările aduse de împrejurările istorice nu au fost primite pasiv, ci au ocazionat noi creații religioase. Faptul că atâția primitivi nu doar că au supraviețuit, dar au prosperat și s-au dezvoltat până la contactul direct și masiv cu europenii, le dovedește *creativitatea spirituală*. Iar la nivelul culturii, spiritual este echivalent cu *religios*. Mai mult, creativitatea religioasă este independentă de progresul tehnologic. Australienii, de pildă, au elaborat un sistem religios magnific, deși tehnologia lor a rămas elementară.

Pe scurt, descoperirea și acceptarea istoricității primitivilor nu au dus la apariția nici unei hermeneutici adecvate a religiilor arhaice. Studiarea unui trib ca un continuum istoric mai degrabă decât un *Naturvolk* marchează un pro-

gres semnificativ, dar asta nu e suficient. „Istoria sacră“ a primitivilor se cuvine a fi considerată o lucrare a minții umane, iar nu demitologizată pentru a o reduce la o „proiecție“ a condițiilor psihologice, sociologice sau economice. Reducționismul ca metodă generală de abordare a anumitor tipuri de „realitate“ poate contribui la rezolvarea problemelor omului apusean, dar ca instrument hermeneutic e irelevant. Și e irelevant cu deosebire în cazul culturilor arhaice. Căci creativitatea omului primitiv este prin excelență *religioasă*. Creațiile sale etice, instituționale și artistice sunt dependente, sau inspirate, de experiența și gândirea religioasă. Numai dacă luăm în serios aceste *oeuvres* – la fel cum luăm în serios Vechiul Testament, tragediile grecești sau lucrările lui Dante, Shakespeare și Goethe – primitivii își vor afla locul adecvat în desfășurarea istoriei universale, în continuitate cu alte populații creative din trecut și din prezent. Nu e destul să se repete că primitivii nu sunt nici „sălbatici“, nici „prelogici“, și pot gândi la fel de consistent ca și apusenii, sau că structurile lor sociale și sistemele lor economice le dovedesc din plin maturitatea teoretică și vigilența empirică. Toate acestea sunt fără îndoială adevărate, dar nu ne ajută să înțelegem mai bine. Ele proclamă stăruitor că primitivii sunt ființe omenești „normale“, dar nu arată și că ei sunt *creativi*. Numai o lucrare hermeneutică competentă, realizată pe ansamblul expresiilor religioase arhaice, va fi în măsură să înțeleagă și să interpreteze dimensiunile specifice ale acestui tip de creativitate.

E de așteptat ca la un moment dat în viitor reprezentanții politici și culturali ai noilor state din Africa sau Oceania, adică descendenții celor pe care încă îi mai numim „primitivi“, să obiecteze viguros la expedițiile antropologice și

celelalte tipuri de activitate de teren. Ei vor sublinia pe bună dreptate că popoarele lor au fost prea mult timp „obiectul“ unor astfel de investigații, cu rezultate mai degrabă dezamăgitoare. Într-adevăr, e bine cunoscut faptul că principalul interes al savanților europeni a fost studiul culturilor materiale și analiza structurii familiei, a organizării sociale, a legilor tribale și așa mai departe. Acestea sunt probleme, am putea spune, importante și chiar urgente pentru știința apuseană, dar de importanță secundară pentru înțelegerea *semnificației unei anumite culturi*, așa cum a fost ea înțeleasă și asumată de proprii ei membri. (Studii mai ample, simpatetice și inteligente, precum cele ale lui Marcel Griaule, Evans-Pritchard, Victor Turner, Ad. E. Jenson sau R.G. Lienhardt și alți câțiva antropologi culturali, sunt mai degrabă excepții.) Cei aflați la conducerea noilor state africane, de exemplu, ar putea decide mai curând să angajeze savanți europeni ca să studieze și să interpreteze marile lor *creații spirituale* – sistemele lor religioase, mitologiile, folclorul, artele plastice, dansurile – în locul unui aspect particular și minor al societății sau tehnologiei lor. Ei vor cere de asemenea să fie judecați pe baza acestor *oeuvres*, și nu pe temeiul structurilor familiale, al organizării sociale sau al superstițiilor. Întocmai cum, ar putea ei să adauge, cultura franceză trebuie apreciată și judecată după capodoperele sale – catedrala din Chartres, lucrările lui Racine, Pascal și toate celelalte creații majore ale minții – și nu, de exemplu, studiind economia rurală versus cea urbană, sau fluctuațiile ratei nașterilor, sau amplificarea anticlericalismului în secolul al XIX-lea, sau succesul romanului polițist, sau multe alte probleme de acest gen.

FIINȚE SUPRANATURALE ȘI ZEI SUPREMI

Există o credință generală printre australieni că lumea, omul și diversele animale și plante au fost create de anumite Ființe Supranaturale care pe urmă au dispărut, fie înălțându-se la cer, fie intrând în pământ. Actul „creației“ a fost mai puțin o cosmogonie, cât modelarea și transformarea unui material pre-existent; nu a fost o *creatio ex nihilo*, ci modelarea unei substanțe cosmice amorfe care existase deja înainte de apariția Ființelor Supranaturale. Tot astfel, „crearea“ omului a fost mai degrabă o modificare a unei ființe anterioare informe sau monstruoase. Miturile tind să sublinieze completarea morfologică și instruirea spirituală a omului primordial mai curând decât venirea sa la viață dintr-o formă materială pre-existentă. Omul a fost *făcut* cu adevărat când a căpătat forma sa actuală și când i-au fost revelate instituțiile religioase, sociale și culturale ce vor constitui de atunci înainte moștenirea cea mai prețioasă a tribului său.

Apariția omului și a lumii actuale au avut loc în Vremea Visului – perioada *alchera* sau *alcheringa*, ca să folosim termenii Aranda pentru epoca aceasta primor-

22 dială și fabuloasă. Peisajul fizic s-a schimbat și omul a devenit ce este el astăzi ca urmare a unui șir de fapte ale Ființelor Supranaturale. Nicăieri în Australia actele creatoare ale personajelor din „Vremea Visului” nu ne impresionează prin grandoare. În fapt, majoritatea „miturilor de creație” din centrul Australiei vorbesc doar despre lungi și monotone peregrinări ale unor diverse tipuri de Ființe Primordiale, peregrinări în decursul cărora ele au modificat peisajul, au produs plante și animale și au îndeplinit o serie de „ritualuri” care începând de atunci au fost repetate fidel de către aborigeni. Narațiunile acestor acte creatoare constituie ceea ce numim „mituri”; într-adevăr, ele sunt „sacre” și servesc ca fundamente și justificări pentru întreaga viață religioasă a tribului. „Vremea Visului” s-a încheiat când Ființele Supranaturale au părăsit suprafața pământului. Dar trecutul mitic nu a fost pierdut pentru totdeauna; dimpotrivă, el este recuperat periodic prin ritualurile tribului. Așa cum vom vedea, ceremoniile cele mai sacre și cu deosebire cele secrete se presupune că reactualizează evenimentele mitice, făcând ca timpul fabulos al începuturilor să devină prezent.

Ca și în cazul tuturor celorlalte religii „primitive”, a înțelege religia australiană înseamnă în ultimă instanță a ști ce s-a petrecut *in illo tempore*, altfel spus, ce tip de Ființe Primordiale și-au făcut apariția dintru început, ce fel de activități au săvârșit – și în ce scop – și ce s-a întâmplat cu ele după aceea. Cum era de așteptat, dezbaterea cea mai animată între oamenii de știință a fost cu privire la tipul și structura Ființelor Primordiale:

au fost Zei Celești, „Părinți Universali“, strămoși mitici teriomorfi, duhuri ale unor căpetenii faimoase? Controversa aceasta este extrem de semnificativă atât pentru înțelegerea religiilor australiene cât și pentru istoria înțelegerii religiilor arhaice de către savanții apuseni – în fapt, dezbateră este revelatoare pentru istoria minții apusene moderne în general.

Din acest motiv vom intra în anumite detalii ale discuției privitoare la categoriile specifice de Ființe Primordiale australiene, așa-numiții Părinți Universali [*All-Fathers*] sau Ființe Celeste ale triburilor din sud-est. Întrucât populațiile acestea au dispărut sau au fost prea rapid civilizate, nu dispunem de mitologiile lor complete. Dar în a doua jumătate a secolului al XIX-lea au fost adunate suficiente informații, mai ales de către A.W. Howitt, pentru a ne permite să înțelegem structura religiilor lor. Principala caracteristică a tuturor acestor populații este credința lor în Ființele Celeste supranaturale. Pentru simplificarea prezentării, voi folosi aproape exclusiv datele lui Howitt. Referiri la unele autorități mai vechi vor fi făcute mai târziu, când vom discuta impactul observațiilor lui Howitt asupra științei contemporane.

Ființele celeste din sud-estul Australiei

În cartea sa despre tribul Narrinyeri, publicată în 1847, George Taplin scria că acești aborigeni „invocă Ființa Supremă cu numele de *Nurrundere* și *Martummere*.

Despre el se spune că a făcut toate lucrurile de pe pământ, a dat oamenilor armele pentru război și vânătoare și a fondat toate riturile și ceremoniile practicate de aborigeni, fie că sunt legate de viață sau de moarte. La întrebarea de ce aderă ei la o anumită datină, răspunsul este: *Nurrundere* a poruncit. *Nurrundere* s-a dus la Wyrra-warre, luându-și copiii cu el.¹ Despre Wyrra-warre se spune că este cerul, iar Taplin adaugă că „Narrinyeri îi menționează întotdeauna numele cu venerație.” El relatează că în timpul unei mari vânători de canguri, „când s-a ajuns pe terenul de vânătoare, a fost arătat un wallaby care fusese ucis pe drum iar femeile au aprins un foc. După care bărbații s-au așezat în cerc și au intonat un fel de cânt, bătând în același timp din picioare. Wallaby-ul a fost pus pe foc și când a început să se ridice fumul, la un semnal, vânătorii s-au repezit spre el rîdîndu-și armele către cer. Am aflat pe urmă că această ceremonie fusese instituită de *Nurrundere*.”²

¹ George Taplin, *The Narrinyeri: An Account of the Tribe of Australian Aborigenes Inhabiting the Country around the Lakes Alexandrina, Albert, and Coorong* (Adelaide, 1947), p.55; citat de A.W. Howitt, *The Native Tribes of South-East Australia* (citat de aici înainte ca „*Native Tribes*”) (London: Macmillan, 1904), p.488. O examinare critică a datelor lui Taplin se găsește în Wilhelm Schmidt, *Ursprung der Gottesidee* (citat de aici înainte ca „*Ursprung*”), I (ed.2; Münster, 1926), 328, 399 ff., 408.

* Nume generic pentru mai multe specii de canguri de talie mijlocie (n. trad.)

² Taplin, *The Narrinyeri*, p.55; citat de A.W.Howitt, *Native Tribes*, pp.488-89.